

УДК 342.7

doi.org/10.30970/jcl.1.2025.5

Богдан Мохончук

Кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри конституційного права України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Харків, Україна
ORCID ID: 0000-0002-8945-0731
E-mail: bmokhonchuk@gmail.com

Олександра Ковтуненко

Студентка факультету адвокатури Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Харків, Україна
ORCID ID: 0009-0004-7969-4646
E-mail: kovtunenکو.aleksandra@gmail.com

АЛЬТЕРНАТИВНА СЛУЖБА З МІРКУВАНЬ СОВІСТІ: МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ, СУДОВА ПРАКТИКА ТА ПРОБЛЕМИ РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ

ALTERNATIVE SERVICE ON GROUNDS OF CONSCIENTIOUS OBJECTION: INTERNATIONAL STANDARDS, JUDICIAL PRACTICE, AND REGULATORY CHALLENGES IN UKRAINE

Bohdan Mokhonchuk | Oleksandra Kovtunenکو

Phd in Law, a Lecturer at the Department of Constitutional Law of Ukraine of Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine /

Student at the Faculty of Advocacy, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Kharkiv, Ukraine

Abstract | This article examines the issue of conscientious objection to military service and the institution of alternative (non-military) service as a means of fulfilling civic obligations to the state. The study highlights that the challenges surrounding alternative service in Ukraine have persisted for decades and remain highly relevant today. It analyzes constitutional requirements, international treaties, and the legislative deficiencies that currently prevent access to alternative service during martial law, and, following the 2024 amendments, even in times of peace. Particular attention is given to the judicial practice of general jurisdiction courts since 2014, with a focus on the evolving jurisprudence of the Supreme Court after the onset of the full-scale russian invasion in 2022.

The article also addresses ongoing proceeding before the Constitutional Court of Ukraine concerning the compatibility of relevant legislation with Part 4 of Article 35 of the Constitution, and reviews the opinion of the Venice Commission along with recommendations and resolutions from other Council of Europe bodies (Committee of Ministers, Parliamentary Assembly). Furthermore, the study examines the case law of the European Court of Human Rights, which has developed important legal standards regarding conscientious objection, the right to alternative service, its forms of implementation, and states' positive obligations in this field. Comparative analysis of international approaches to alternative service is provided. Finally, the article offers legislative proposals aimed at aligning Ukraine's regulatory framework with international standards and advancing the country's European integration objectives.

Keywords: alternative service, non-military service, conscientious objection, military duty, religious beliefs.

Анотація | У роботі досліджуються проблема відмови від військової служби з міркувань совісті та інститут альтернативної (невійськової) служби, яка виступає формою виконання обов'язків перед державою. Акцентується увага, що проблематика альтернативної (невійськової) служби в Україні має багаторічний характер та є актуальною сьогодні. Розглядаються вимоги Конституції України, міжнародних договорів, а також недоліки законодавчого регулювання, які роблять неможливим проходження в Україні альтернативної служби в умовах воєнного стану, а після змін 2024 року і у разі його припинення чи скасування. Автори досліджують практику судів загальної юрисдикції починаючи з 2014 року, акцентуючи увагу на юридичних позиціях Верховного Суду після повномасштабної російської агресії 2022 року, в яких виділяють позитивні і негативні сторони. Звертається увага на розпочате провадження у Конституційному Суді України щодо невідповідності профільного закону ч. 4 ст. 35 Конституції, а також аналізується наданий на його запит висновок Венеційської комісії разом із рекомендаціями та резолюціями інших органів Ради Європи. Досліджується практика Європейського суду з прав людини, у якій за багаторічний досвід накопичилася низка важливих юридичних позицій щодо відмови від військової служби з міркувань совісті, права на альтернативну службу, форм її впровадження та позитивних зобов'язань держави у цій сфері. Розкривається зарубіжний досвід щодо різноманітних форм впровадження альтернативної служби. Обґрунтовуються пропозиції щодо законодавчого врегулювання альтернативної служби із запровадженням механізмів протидії зловживанням, що відповідатиме міжнародним стандартам та сприятиме євроінтеграційним прагненням України.

Ключові слова: альтернативна служба, невійськова служба, міркування совісті, військовий обов'язок, релігійні переконання.

Актуальність. Повномасштабна агресія росії змусила український народ консолідуватися, при цьому для її відсічі стрижневим є неухильне виконання конституційних обов'язків, зокрема захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, передбаченого у статті 65 Основного Закону. Водночас стаття 35 Конституції гарантує право на свободу світогляду і віросповідання, яке може суперечити окремим формам військової діяльності, зокрема носінню та застосуванню зброї.

Для таких випадків ч. 4 ст. 35 Конституції України передбачає: «У разі якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою». Проте Закон України «Про альтернативну (невійськову) службу»¹ передбачає її запровадження лише замість проходження строкової військової служби. Водночас строкова військова служба була замінена базовою військовою службою згідно зі змінами до законодавства, внесеними у 2024 році².

¹ Закон України «Про альтернативну (невійськову) службу» від 12.12.1991 № 1975-XII.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1975-12>

² Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку» від 11.04.2024 № 3633-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3633-20>

Це породжує проблему застосування конституційних положень щодо заміни військового обов'язку альтернативною (невійськовою) службою, якщо вона суперечить релігійним переконанням громадянина, не тільки під час воєнного стану та періоду мобілізації, а й після їх завершення. При цьому вже почала формуватися практика в судах загальної юрисдикції, а Конституційний Суд України 23 жовтня 2024 року розпочав розгляд справи за конституційною скаргою щодо перевірки ст. 1 Закону на відповідність ст. 35 Конституції України³.

Насправді питання відмови від виконання військового обов'язку з релігійних міркувань виникло не сьогодні. Наприклад, широко описана в історії та літературі історія Дезмонда Томаса Досса, який під час Другої світової війни відмовився від відстрочки й вирішив піти на військову службу. Хоча його віра забороняла носити зброю (він належав до «Адвентистів сьомого дня»), він, допомагаючи пораненим, отримав найвищу військову нагороду США (Медаль Пошани)⁴.

Крім того, відповідно до частини другої статті 10 Хартії основних прав Європейського Союзу визнається право на відмову від військової служби з міркувань совісті, що регулюється національним законодавством щодо порядку користування цим правом⁵. А на теренах Європи функціонує неурядова організація Європейське бюро з питань відмови від військової служби з міркувань совісті (European Bureau for Conscientious Objection), штаб-квартира якої знаходиться у Брюсселі⁶. Тому забезпечення права на альтернативну службу може мати євроінтеграційне значення.

Дослідженням альтернативної (невійськової) служби займалися як вітчизняні науковці (зокрема, протягом останніх років В. Голуб⁷, І. Пирого, М. Белова, В. Фрідманська⁸, В. Куриляк⁹, О. Біляш, Т. Карабін¹⁰, Я. Котилко¹¹ та ін.), так і зарубіжні (А. Ciuca¹², G. Maroń¹³, J. Kessler¹⁴, M. Moravčíková¹⁵ та ін.). При цьому варто наголосити, що дана робота зосереджена на пошуку законодавчого вирішення поставленої проблеми і не стосується спроб ухилення від військового обліку чи військової служби, за які повинна наставати адміністративна або кримінальна відповідальність.

³ Релігійні переконання та військовий обов'язок: Суд розглядає справу за конституційною скаргою Зелінського Д.Б. Конституційний Суд України. 2024. URL: <https://ccu.gov.ua/novyna/religiyni-perekonannya-ta-viyskovyy-obovyazok-sud-rozglyadaye-spravu-za-konstytuciynoyu>

⁴ Desmond Thomas Doss. Dictionary of Virginia Biography. 2015. URL: https://www.lva.virginia.gov/public/dvb/bio.asp?b=Doss_Desmond_Thomas

⁵ Charter of Fundamental Rights of the European Union (2000/C 364/01). Official Journal of the European Communities. URL: https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf

⁶ About EBCO. The European Bureau for Conscientious Objection (EBCO). URL: <https://www.ebco-beoc.org/aboutebco>

⁷ В. К. Голуб. Міжнародні та конституційні засади права людини на альтернативну (невійськову) службу. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. Том 1 № 85 (2024). С. 188-195. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.1.25>

⁸ І.С. Пирого, М.В. Белова, В.І. Фрідманська. Альтернативна (невійськова) служба в умовах воєнного стану. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. Том 4 № 87 (2025). С. 347-352. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.4.54>

⁹ Kuryliak, Valentyna Dr (2024) "The Problem with the Performance of Alternative or Military Service of Ukrainian Adventists in War Conditions," Occasional Papers on Religion in Eastern Europe: Vol. 44: Iss. 4, Article 5. DOI: <https://doi.org/10.55221/2693-2229.2508>

¹⁰ Bilash O., Karabin T. MILITARY AND ALTERNATIVE (NON-MILITARY) SERVICE OF RELIGIOUS CITIZENS IN UKRAINE. KOSCIOL I PRAWO. 11(24) 2022, nr 1, s. 9-26. DOI: <https://doi.org/10.18290/kip22111-1>

¹¹ Коломито Я. Альтернативна (невійськова) служба в Республіці Корея: правове регулювання, виклики та перспективи. Наукові перспективи. № 3(57) (2025). С. 263-277. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-3\(57\)-263-277](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-3(57)-263-277)

¹² Ciuca, A. (2017). The Right to Conscientious Objection. Logos Universality Mentality Education Novelty, Section: Law, V(1), 17-27. DOI: <http://dx.doi.org/10.18662/lumenlaw.2017.0501.02>

¹³ Grzegorz Maron. The Right to Conscientious Objection as a Constitutional Category: Selected Issues. A Comparative Study of Fundamental Laws and Constitutional Courts' Jurisprudence. Przegląd Prawa Konstytucyjnego. 2024/2(78). P. 163-183. DOI: <https://doi.org/10.15804/ppk.2024.02.12>

¹⁴ Jeremy Kessler, The Invention of a Human Right: Conscientious Objection at the United Nations, 1947-2011, 44 Colum. Hum. Rts. L. Rev. 753 (2013). Available at: https://scholarship.law.columbia.edu/faculty_scholarship/2242

¹⁵ Michaela Moravcikova. Contemporary Challenges to the Right to Conscientious Objection. Biuletyn Stowarzyszenia Absolwentow i Przyjaciol Wydzialu Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego t. XIX, 21 (2) 2024, s. 143-163. DOI: <https://doi.org/10.32084/bsawp.9038>

Адже виконання конституційних обов'язків є основоположною засадою для функціонування та навіть існування держави у ті часи, коли перед нею постає екзистенційна загроза, якою стала неспровокована російська агресія. У роботі йтиметься про вирішення проблеми щирої суперечності військової служби переконанням особи, яка сумлінно сповідує певну релігію.

Законодавче регулювання. Свобода думки, совісті та релігії гарантується статтею 9 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ) та статтею 18 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (далі – МПГПП). Водночас прямого винятку щодо можливості відмови від проходження військової служби за релігійними переконаннями вони не містять. Опосередковано можливість особи відмовитися від військової служби з мотивів особистих переконань у країнах, де така відмова визнається, згадується у п. б) ч. 3 ст. 4 ЄКПЛ, хоча вона стосується заборони примусової праці.

Інститут альтернативної (невійськової) служби регулюється профільним Законом України «Про альтернативну (невійськову) службу»¹⁶ (далі – Закон) та Положенням про проходження альтернативної (невійськової) служби, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України¹⁷. Його метою, першочергово, є виконання конституційно закріпленого обов'язку перед суспільством, проте у формах, які не суперечать релігійним та світоглядним переконанням особи. Для протидії проявам недобросовісної поведінки щодо заміни військової служби альтернативною передбачається, що строк останньої у півтора раза перевищує строк військової служби. Ба більше, згаданою постановою Уряду було також затверджено перелік релігійних організацій, віровчення яких не допускає використання зброї, серед яких: Адвентисти-реформисти, Адвентисти сьомого дня, Євангельські християни, Євангельські християни-баптисти, Свідки Єгови тощо¹⁸.

Проте профільний Закон передбачає, що альтернативна (невійськова) служба (далі – альтернативна служба) запроваджується замість строкової, яку було замінено базовою військовою службою у 2024 році¹⁹. Попри те, що питання проходження базової служби все ще не врегульовано повністю, у переліку видів військової служби строкова не згадується. Це робить передбачені Законом процедури незастосовними як у умовах воєнного стану, так і в мирний час.

Зазначене підкреслюється й у Щорічній доповіді Омбудсмена України про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2023 році. Так, керівники релігійних організацій, які діють згідно із законодавством України (Церква адвентистів сьомого дня в Україні, Релігійний центр свідків Єгови в Україні, Церква євангельських християн-баптистів тощо), не раз зверталися до Уповноваженого з клопотаннями про захист права на свободу віросповідання громадян України під час мобілізації. Зокрема, питання стосується порушення права членів релігійних громад представниками ТЦК і СП, які відмовляються враховувати переконання мирян і священнослужителів релігійних організацій, віровчення яких не допускає застосування зброї, їхні аргументи на користь альтернативної служби та порушують питання про притягнення віруючих до відповідальності. Своєю чергою посадовці ТЦК і СП пояснюють таку ситуацію відсутністю механізму реалізації права на альтернативну службу в умовах воєнного стану. Тому Уповноважений порушив питання перед Комітетом Верховної Ради України з питань національної безпеки, оборони та розвідки щодо необхідності внесення відповідних змін до законодавства.²⁰

¹⁶ Закон України «Про альтернативну (невійськову) службу» від 12.12.1991 № 1975-XII.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1975-12>

¹⁷ Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження нормативно-правових актів щодо застосування Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу»» від 10.11.1999 № 2066.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2066-99-%D0%BF>

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку» від 11.04.2024 № 3633-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3633-20>

²⁰ Щорічна доповідь про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2023 році. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. 2023. С. 85. URL: https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/Щорічна_довідка_Уповноваженого_за_2023_рік.pdf

Ще одна особливість, на яку варто звернути увагу, – це можливість встановлення в порядку статті 64 Конституції України додаткових обмежень щодо передбаченого статтею 35 права на свободу світогляду і віросповідання із зазначенням строку дії цих обмежень. У частині 2 статті 1 Закону також передбачено, що в умовах воєнного стану можуть встановлюватися окремі обмеження права громадян на проходження альтернативної служби із зазначенням строку їх дії. При цьому в Указі Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 (і в подальших указах, якими строк його дії продовжено)²¹ відсутня вказівка на статтю 35 серед переліку прав, які можуть обмежуватися.

Втім, проблема полягає не лише у дієвості Закону, адже російська агресія 2014 року та повномасштабний напад 2022 року загострили питання конституційного рівня, а саме: чи стосується передбачене частиною 4 статті 35 Основного Закону положення про заміну військового обов'язку альтернативною службою усіх видів служби, а також умов його застосування (зокрема, чи є обов'язковим членство в релігійній організації), та чи може його дія бути обмежена в умовах воєнного стану?

Судова практика. Практика судів загальної юрисдикції у питанні заміни військової служби альтернативною почала активно формуватися з 2014 року.

Так, ухвалою Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 23.06.2015 (справа № 5-1583км15)²² було залишено в силі виправдувальний вирок стосовно особи, яка належала до Свідків Єгови та була готова виконати свій громадянський обов'язок перед державою у відновленні населених пунктів або іншим альтернативним способом. Також було вказано, що необґрунтованими є доводи прокурора про те, що обвинувачений не належить до жодної категорії осіб, які мають право на відстрочку.

Постановою Харківського окружного адміністративного суду від 11.06.2015 (справа № 820/5487/15)²³ було визнано неправомірними дії військового комісаріату та вручення повістки парафіянину релігійної організації з наказом з'явитися з документами та речами. Суд зазначає, що призов віруючих громадян на військову службу під час мобілізації може призвести до негативних правових наслідків – невиконання наказів командування через релігійні переконання. Таке невиконання має правовим наслідком притягнення особи до усіх видів юридичної відповідальності, зокрема кримінальної. Також суд звертає увагу на те, що відсутність чіткого законодавчого врегулювання спірного питання не може бути підставою для відмови віруючим громадянам, релігійні переконання яких не допускають користування зброєю, у проходженні альтернативної (невійськової) служби замість військового призову під час мобілізації.

Як бачимо, проблема проходження альтернативної служби з міркувань совісті виникала в судовій практиці ще з 2014 року, однак вона очевидно загострилася ще більше після повномасштабної російської агресії 2022 року.

Так, Постановою Касаційного кримінального суду від 02.05.2024 (справа № 344/12021/22)²⁴ залишено без змін вирок судів нижчих інстанцій, якими особі було призначено покарання у вигляді позбавлення волі на 3 роки за статтею 336 Кримінального кодексу України (далі – КК України). Засуджений проходив строкову військову службу з 2001 по 2003 рік і зазначав, що він наважувся до християнської віри та прийняв рішення ніколи не брати до рук зброю, перебуваючи на службі в армії, за п'ять місяців до звільнення. Проте суд зробив висновок, що переконання про бе-

²¹ Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 № 64/2022.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022>

²² Ухвала Колегія суддів судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 23.06.2015 (справа № 5-1583км15). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/45855629>

²³ Постанова Харківського окружного адміністративного суду від 11.06.2015 (справа № 820/5487/15).

URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/45105474>

²⁴ Постанова Касаційного кримінального суду від 02.05.2024 (справа № 344/12021/22).

URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118893514>

зумовну неприйнятність використання зброї і військової служби не перешкождали йому продовжувати таку службу впродовж 5 місяців. Попри це Верховний Суд висловив низку важливих юридичних позицій, а саме:

- право сповідувати свою релігію або переконання не є абсолютним, а може бути обмежене за таких умов, як законність, легітимна мета, пропорційність;
- положення частини 4 статті 35 Конституції України є нормою прямої дії, проте Основний Закон не унормовує спосіб доведення такої обставини, як несумісність виконання військового обов'язку з релігійними переконаннями громадянина, який визначається спеціальним законодавством;
- відмовляючись від служби у Збройних силах з міркувань совісті, особа має продемонструвати наявність у неї відповідних глибоких, щирих та послідовних релігійних переконань певними даними, окрім власних слів та тверджень близьких осіб (інформацією про публічні висловлювання у минулому такої світоглядної позиції, участь у суспільних рухах пацифістської спрямованості тощо);
- у розумінні спеціального Закону відмова у проходженні невійськової служби особам, які не належать до релігійних організацій, не є обмеженням права на відповідну службу, яке в умовах воєнного стану потребувало би прийняття окремого нормативно-правового акта, оскільки Закон № 1975-XII взагалі не наділяє цих осіб правом на виконання військового обов'язку в альтернативний спосіб.

Погоджуючись із необхідністю доведення щирості власних переконань для протидії випадкам зловживань правом на альтернативну службу, а також застосуванням трискладового тесту (законність, легітимна мета, пропорційність) при обмеженні в реалізації прав, суд не надав відповіді на питання, як застосувати норму Основного Закону як норму прямої дії за відсутності спеціального законодавчого регулювання в умовах воєнного стану.

У контексті позитивних обов'язків держави заслуговує на увагу одне з останніх судових рішень Київського районного суду м. Харкова від 19.03.2025 (справа № 953/9807/24)²⁵, яким члена релігійної організації євангельських християн-баптистів, яка не допускає можливості брати до рук зброю, було визнано невинуватим у зв'язку з відсутністю складу кримінального правопорушення. Суд встановив, що обвинувачений прибув до ТЦК та СП для оновлення даних, був визнаний придатним до військової служби, пройшов ВЛК, проте відмовився від отримання повістки та надалі не з'явився за викликом з мотивів своїх релігійних переконань. При цьому було взято до уваги, що обвинувачений задіяний у виготовленні та тестуванні блоків цифрової обробки сигналів радіолокаторів у Радіоастрономічному інституті НАН України, і призов на військову службу, за листом інституту, суттєво вплине на рівень робіт у цьому напрямку. Заслуговують на увагу такі висновки суду:

- Конституція гарантує право людини на альтернативну (невійськову) службу у разі несумісності її релігійних переконань із виконанням військового обов'язку без жодних винятків або застережень, проте спеціальний закон не регулює питань, пов'язаних із реалізацією цього права в особливий період;
- у своїх рекомендаціях Комітет з прав людини ООН визнав право людини на сумлінну відмову від військової служби складовою права сповідувати свою релігію, зазначивши, що хоча таке право й прямо не згадується у ст. 18 МПГПП, проте воно впливає з неї, оскільки обов'язок застосовувати смертоносну силу може вступати в серйозні протиріччя зі свободою совісті;
- правові позиції Європейського суду з прав людини (далі — ЄСПЛ) свідчать про наявність у держави позитивного обов'язку створити систему альтернативної служби, яка має бути відокремлена від військової структури, не мати карального характеру та залишатися у розумних часових

²⁵ Вирок Київського районного суду м. Харкова від 19.03.2025 (справа № 953/9807/24).
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126018051>

межах; при цьому доступ до неї має бути недискримінаційним та регулюватися справедливими й прозорими механізмами.

Врешті одне з рішень Верховного Суду, з огляду на інформацію з відкритих джерел²⁶, стало передумовою для звернення з конституційною скаргою. Ідеться про Постанову Касаційного кримінального суду від 13.06.2024 (справа № 601/2491/22)²⁷, якою залишено без змін вирок про визнання винуватим у вчиненні передбаченого ст. 336 КК України правопорушення та засудження до 3 років позбавлення волі особи, яка стверджувала про належність до Церкви Адвентистів Сьомого Дня та неможливість користування зброєю. Крім деяких уже згаданих юридичних позицій, у цьому рішенні суд висловив додатково такі:

- досягнення справедливого балансу між закріпленим у ст. 9 Конвенції та ст. 35 Конституції правом на сумлінну відмову від військової служби та інтересами захисту суверенітету, територіальної цілісності України, прав та свобод інших осіб вимагає забезпечення об'єктивної перевірки тверджень особи про несумісність її релігійних переконань із військовою службою та підтвердження доказами наявності відповідних релігійних переконань;
- однак це не означає, що можливість здійснення права на сумлінну відмову від військової служби обмежується членством у зареєстрованих релігійних організаціях, зміст віровчення яких передбачає безумовну неприпустимість такої служби, носіння та використання зброї;
- призов особи на військову службу за мобілізацією не означає автоматично, що вона була зобов'язана брати до рук зброю, адже з огляду на її релігійні переконання та конституційний обов'язок із захисту Вітчизни під час несення служби вона могла бути задіяною у ремонті техніки, будівництві укріплень, вивезенні поранених, перевезенні вантажів та виконанні інших функцій, не пов'язаних із використанням зброї.

Знову ж таки, підтримуючи необхідність доведення сумлінності та щирості власних релігійних переконань, а також те, що їх підтвердженням не може бути виключно членство в релігійних організаціях, із останнім висновком погодитися важко. Адже припущення, що особа «могла бути задіяна у виконанні інших функцій, не пов'язаних із використанням зброї», навряд чи може вважатися ефективним механізмом забезпечення конституційного права на альтернативну службу з міркувань совісті, створення якого покладається на законодавця.

Провадження в Конституційному Суді України та рекомендації органів Ради Європи. Другий сенат Конституційного Суду України (далі — КС України) 23 жовтня 2024 року на відкритій частині пленарного засідання у формі письмового провадження розпочав розгляд справи за конституційною скаргою щодо перевірки відповідності ч. 1 ст. 1 Закону частині 4 ст. 35 Конституції України. На думку заявника, оскільки оспорюваний припис визначає заміну альтернативною службою лише строкової військової служби, якої в Україні на сьогодні не існує, це повністю унеможливає реалізацію конституційного права, визначеного ч. 4 ст. 35 Конституції України. Свою поведінку щодо неможливості проходження військової служби заявник обґрунтовував релігійними переконаннями, оскільки понад 20 років належить до «християнської спільноти Церкви Адвентистів Сьомого Дня».

Г. Маронь (G. Maroń), аналізуючи практику органів конституційного контролю різних держав, робить висновок, що обсяг конституційного права на відмову від військової служби з міркувань совісті більше залежить від позиції конституційних судів, ніж від формулювань самої Конституції. Є випадки, коли конституційні суди виводили його (наприклад, у контексті відмови лікаря здійснювати аборт або відмови призовника служити у війську) зі свободи совісті, навіть за відсутності буквального згадування цього права в конституційних положеннях. З іншого боку, існують ситуа-

²⁶ КСУ розглядає конституційну скаргу чоловіка, який відмовився від мобілізації до ЗСУ через релігію, і отримав 3 роки в'язниці. Судово-юридична газета. 2024. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/313787-ksu-rassmatrivaet-konstitutsionnuu-zhalobu-muzhchiny-otkazavshegosya-ot-mobilizatsii-v-vsu-iz-za-religii-i-poluchivshego-3-goda-tyurmy>

²⁷ Постанова Касаційного кримінального суду від 13.06.2024 (справа № 601/2491/22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120029741>

ції, коли конституційні суди застосовували обмежувальне тлумачення однозначно сформульованих конституційних положень, які гарантують це право.²⁸ Тому, незважаючи на безпосереднє згадування права на альтернативну службу в ч. 4 ст. 35 Конституції України, позиція вітчизняного органу конституційного контролю може бути визначальною для встановлення обсягу права на альтернативну службу.

Варто підкреслити, що КС України звернувся до Венеційської комісії із запитом *amicus curiae* щодо альтернативної (невійськової) служби, яка опублікувала свій висновок від 18.03.2024 CDL-AD(2025)006²⁹.

На думку Венеційської комісії, обов'язок усіх громадян із захисту Вітчизни, передбачений ст. 65 Конституції України, на практиці не вимагає користування військовою зброєю кожним із громадян чи їх включення до системи військового командування; тобто сумлінні відмовники можуть виконувати цей обов'язок по-іншому (п. 53). Крім того, комісія вважає хибним твердження про те, що військова служба навіть під час війни все ще може включати діяльність, яка не потребує використання зброї і, отже, нібито не тягне за собою істотного втручання в право людини на сумлінну відмову за статтею 9 ЄКПЛ, оскільки це ігнорує включення особи до військової структури. Передача особи під військове командування може суперечити переконанням деяких сумлінних відмовників від військової служби.

У висновку Венеційська комісія наголошує, що згідно з ЄКПЛ та МПГПП держави мають позитивне зобов'язання створити систему альтернативної служби, яка повинна бути відокремлена від військової системи, не мати карального характеру та залишатися в розумних строках (часових обмеженнях). Доступ до альтернативної служби повинен бути недискримінаційним і забезпечуватися за справедливими та прозорими механізмами. При цьому за жодних обставин сумлінний відмовник від військової служби не може бути зобов'язаний носити або використовувати зброю, навіть для самооборони країни.

Крім висновку Венеційської комісії, наявні такі рекомендації органів Ради Європи щодо забезпечення права на альтернативну службу:

- Резолюція 337 (1967) Парламентської Асамблеї «Right of conscientious objection» («Право на відмову з міркувань совісті»)³⁰;
- Рекомендація 816 (1977) Парламентської Асамблеї «Right of conscientious objection to military service» («Право на відмову від проходження військової служби з міркувань совісті»)³¹;
- Рекомендація R (87) 8 Комітету Міністрів щодо відмови від обов'язкової військової служби з міркувань совісті³²;

²⁸ Grzegorz Maron. The Right to Conscientious Objection as a Constitutional Category: Selected Issues. A Comparative Study of Fundamental Laws and Constitutional Courts' Jurisprudence. *Przegląd Prawa Konstytucyjnego*. 2024/2(78). P: 177-178. DOI: <https://doi.org/10.15804/ppk.2024.02.12>

²⁹ Amicus curiae brief on alternative (non-military) service. European Commission for Democracy through Law. Strasbourg, 18 March 2025 CDL-AD(2025)006. URL: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD%282025%29006-e&fbclid=IwY2xjawJ4cy5leHRuA2FlbQlXMAbicmlkETfwQU9iVDRQZINaa3hwWUgyAR6PIcdRSQx9sUO0HPDoQ9mOujmGFTs9VBlVKna6Ql-8QlW2zSTBUm7L-knrMg_aem_cQ_pPLn6spqdlfyryAKksA

³⁰ Right of conscientious objection. Resolution 337 (1967). Parliamentary Assembly. URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=15752&lang=en>

³¹ Right of conscientious objection to military service. Recommendation 816 (1977). Parliamentary Assembly. URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=14850&lang=en>

³² Recommendation No. R (87) 8 of the Committee of Ministers to Member States Regarding Conscientious Objection to Compulsory Military Service. Council of Europe: Committee of Ministers. URL: <https://www.refworld.org/legal/resolution/coeministers/1987/en/88968>

– Рекомендація 1518 (2001) Парламентської Асамблеї «Exercise of the right of conscientious objection to military service in Council of Europe member states» («Здійснення права на відмову від військової служби з міркувань совісті в державах-членах Ради Європи»)³³;

– Рекомендація СМ/Рес(2010)4 Комітету Міністрів про людські права військовослужбовців³⁴.

Практика ЄСПЛ. Попри гарантування в ст. 9 права на свободу думки, совісті та релігії, ЄСПЛ прямо не передбачає можливість заміни військової служби альтернативною. Водночас у практиці ЄСПЛ було підтверджено можливість відмови від військової служби з релігійних міркувань, зокрема в рішеннях у таких справах:

– «Баятян проти Вірменії» (заява № 23459/03 від 07.07.2011 року)³⁵. Одне зі знакових рішень, де ЄСПЛ прямо визнав право на відмову від військової служби з міркувань совісті як таке, що захищається ст. 9 ЄКПЛ, якщо мотивом несприйняття військової служби є серйозний і нездоланний конфлікт із глибокими та невдаваними релігійними чи іншими поглядами (п. 110).

– «Юльке проти Туреччини» (заява № 39437/98, рішення від 24 січня 2006 року)³⁶. ЄСПЛ встановив порушенням уже ст. 3 (заборона нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження) у зв'язку з восьмиразовим засудженням до позбавлення волі заявника за відмову від військової служби з міркувань пацифізму (п. 59). Після кожного відбуття покарання за відмову носити форму і проходити військову службу особу засуджували повторно (п. 60), у зв'язку з чим Суд підкреслив відсутність належної правової бази для осіб, які відмовляються від військової служби з міркувань совісті (п. 61).

– «Стефанов проти Болгарії» (заява № 32438/96 від 03.05.2001 року)³⁷. ЄСПЛ вказав (п. 14), що має бути припинено будь-яке кримінальне провадження, ініційоване в Болгарії з 1991 року щодо громадян, які відмовилися від військової служби на підставі переконань, але водночас висловили готовність пройти альтернативну цивільну службу; альтернативна цивільна служба не повинна бути пов'язана з військовими установами.

– «Адян та інші проти Вірменії» (заява № 75604/11, рішення від 12 жовтня 2017 року)³⁸. ЄСПЛ критикував (п. 69) систему альтернативної служби Вірменії (яка діяла до 2013 року) за те, що вона не була справді цивільною та фактично становила неозброєну військову службу, порушуючи ст. 9 ЄКПЛ. Схожі висновки зроблено у справі «Телятніков проти Литви» (заява № 51914/19, рішення від 7 червня 2022 року)³⁹.

– «Мушфіг Мамедов та інші проти Азербайджану» (заява № 14604/18 від 17.10.2019 року)⁴⁰. ЄСПЛ підкреслив, що навіть необхідність захисту територіальної цілісності держави не може бути підставою для обмеження права на відмову від військової служби з релігійних переконань (п. 97).

³³ Recommendation 1518 (2001): Exercise of the right of conscientious objection to military service in Council of Europe member states. Council of Europe: Parliamentary Assembly.

URL: <https://www.refworld.org/legal/resolution/coepace/2001/en/90478>

³⁴ Recommendation CM/Rec(2010)4 of the Committee of Ministers to member states on human rights of members of the armed forces. Council of Europe: Committee of Ministers. URL: <https://search.coe.int/cm/?i=09000016805cf8ef>

³⁵ CASE OF BAYATYAN v. ARMENIA. Application no. 23459/03. 7 July 2011. The European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-105611>

³⁶ CASE OF ULKE v. TURKEY. Application no. 39437/98. 24 January 2006. The European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-72146>

³⁷ CASE OF STEFANOV v. BULGARIA. Application no. 32438/96. 3 May 2001. The European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59448>

³⁸ CASE OF ADYAN AND OTHERS v. ARMENIA. Application no. 75604/11. 12 October 2017. The European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-177429>

³⁹ CASE OF TELIATNIKOV v. LITHUANIA. Application no. 51914/19. 7 June 2022. The European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-217607>

⁴⁰ AFFAIRE MUSHFIG MAMMADOV ET AUTRES c. AZERBAIDJAN. Requetes nos 14604/08 et 3 autres – voir liste en annexe. 17 octobre 2019. La Cour européenne des droits de l'homme. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-197066>

– «Канатли проти Туреччини» (заява № 18382/15, рішення від 12 березня 2024 року)⁴¹. ЄСПЛ уточнив, що сфера дії ст. 9 ЄКПЛ і похідне від неї право на альтернативну службу охоплює не лише активну військову службу, а й військову службу в резерві (п. 65-67).

– «Енвер Айдемір проти Туреччини» (заява № 26012/11 від 07.06.2016)⁴². ЄСПЛ послідовно визнає право держави встановлювати процедури для оцінки серйозності переконань людини та запобігання спробам зловживань з боку осіб, котрі повинні нести військову службу (п. 81). «Дягілев проти Росії» (заява № 49972/16 від 10.03.2020)⁴³. ЄСПЛ підтвердив можливість компетентних органів вимагати певного рівня доказування сумлінності відмови від військової служби за релігійними переконаннями (п. 86).

Форми альтернативної служби (зарубіжний досвід). Багато країн світу мають усталені системи альтернативної служби. Серед них Сполучені Штати Америки, де програма альтернативної служби триває 24 місяці і може передбачати надання послуг у сферах охорони здоров'я (робота в лікарнях, будинках престарілих, на гарячих лініях), освіти (вчителі, консультанти, адміністративні працівники, науковці), охорони навколишнього середовища (рекреаційні заходи, контроль забруднення та системи моніторингу, допомога при стихійних лихах), сільськогосподарські, соціальні і громадські роботи⁴⁴.

Значна кількість країн закріплюють право на альтернативну службу на рівні Конституції, зокрема Естонія (ст. 124), Чехія (ст. 15(3) Хартії основних прав і свобод), Португалія (ст. 276(4)), Іспанія (ст. 30(2)), Словенія (ст. 123(2)), Словаччина (ст. 25)⁴⁵. У ч. 2 ст. 12-а Основного Закону Федеративної Республіки Німеччина це також передбачено⁴⁶, проте у 2011 році в Німеччині було зупинено обов'язковий призов на військову службу, а альтернативну службу було замінено федеральною волонтерською службою, яка триває в середньому 12 місяців (від 6 до 18 місяців). Вона передбачає можливість роботи в таких установах, як лікарні, будинки престарілих, дитячі будинки, центри денного догляду, школи, молодіжні центри, спортивні клуби, музеї, установи захисту від стихійних лих тощо⁴⁷.

У Колумбії в 2024 році урядовим указом було запроваджено «Соціальну службу для миру» як аналогічну за строком (12 місяців) альтернативу військовій службі, яка передбачає фінансову допомогу у розмірі 80% від заробітної плати військовослужбовця. Вона дозволяє проходити альтернативну службу у різних формах, включаючи навчання цифровій грамотності в сільській та міській місцевості, роботу з жертвами збройних конфліктів, просування мирних угод і мирної політики, догляд за особами з інвалідністю або людьми похилого віку, надання допомоги тим, хто постраждав від стихійних лих.⁴⁸

⁴¹ AFFAIRE KANATLI c. TURKIYE. Requete no 18382/15. 12 March 2024. La Cour europeenne des droits de l'homme. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-231540>

⁴² AFFAIRE ENVER AYDEMIR c. TURQUIE. Requete no 26012/11. 7 juin 2016. La Cour europeenne des droits de l'homme. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-163456>

⁴³ CASE OF DYAGILEV v. RUSSIA. Application no. 49972/16. 10 March 2020. The European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-201649>

⁴⁴ § 1656.5, 1656.9. PART 1656 - ALTERNATIVE SERVICE. Sec. 6(j) Military Selective Service Act; 50 U.S.C. App. 456(j). URL: <https://www.ecfr.gov/current/title-32/subtitle-B/chapter-XVI/part-1656>

⁴⁵ В. К. Голуб. Міжнародні та конституційні засади права людини на альтернативну (невійськову) службу. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. Том 1 № 85 (2024). С. 192-193. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.1.25>

⁴⁶ Основний Закон Федеративної Республіки Німеччина від 23 травня 1949 р. С. 20.

URL: https://www.bundestag.de/resource/blob/1033364/ea61281e39aaac743a3025aba57cbcd2/grundgesetz_uk.pdf

⁴⁷ Der Bundesfreiwilligendienst. Bundesamt für Familie und zivilgesellschaftliche Aufgaben.

URL: <https://www.bundesfreiwilligendienst.de/bundesfreiwilligendienst/ueber-den-bfd>

⁴⁸ Social Service for Peace: An overview of the new alternative to compulsory military service in Colombia. War Resisters' International (WRI). 2024. URL: <https://wri-irg.org/en/story/2024/social-service-peace-overview-new-alternative-compulsory-military-service-colombia>

На противагу згаданим прикладам існують держави, де право на альтернативну службу не визнається, або ж має каральний характер. Наприклад, у Південній Кореї запровадження альтернативної служби хоча й було більш прогресивним кроком порівняно з ув'язненням, проте вона критикується як каральна через її тривалість (36 місяців) та проходження в установах виконання покарань.⁴⁹

Загалом з детальним оглядом особливостей впровадження альтернативної служби в зарубіжних країнах можна ознайомитися у звіті Європейського бюро з питань відмови від військової служби з міркувань совісті (ЕВСО) за 2023/2024 роки⁵⁰. Ключові відмінності в підходах різних держав передбачають різні: ступені залучення військових до адміністрування альтернативної служби; критерії прийнятності для відмови від військової служби з міркувань совісті; каральний чи некаральний характер служби; види робіт, призначені для осіб, які проходять альтернативну службу; строки альтернативної служби порівняно з військовою службою.

Висновки. Конституція України прямо гарантує право на альтернативну службу у разі суперечності виконання військового обов'язку релігійним переконанням громадянина. Водночас українське законодавство (профільний закон та підзаконні акти) врегульовує порядок проходження альтернативної служби лише замість строкової, що унеможливорює застосування інституту альтернативної служби замість інших видів військової служби, зокрема в умовах воєнного стану, а після змін 2024 року — і в разі його припинення чи скасування.

Відсутність належного регулювання інституту альтернативної служби може призводити до того, що з положень частини 4 статті 35 Конституції України як норма прямої дії, застосовуватиметься лише відмова від виконання військової служби, а ефективне застосування альтернативної служби неможливе через вимоги ч. 2 ст. 19 (адже суб'єкти владних повноважень не мають необхідного законодавчого підґрунтя), що є загрозливим з огляду на російську агресію. Вищенаведене підтверджується як судовими рішеннями, що виправдовували обвинувачених в ухиленні від призову на військову службу, так і рішеннями, що їх засуджували. Оскільки причиною засудження переважно було недоведення щирості власних релігійних переконань, водночас конституційне право на альтернативну службу підтверджувалося.

Цілком відповідає міжнародним стандартам юридична позиція судів загальної юрисдикції щодо необхідності підтвердження сумлінності і щирості власних релігійних переконань та їхньої несумісності з виконанням військового обов'язку з метою протидії зловживанням, так само як і те, що членство в релігійній організації не може бути єдиним доказом цього. Водночас недостатньо уваги приділено ефективності механізмів альтернативної служби та позитивним обов'язкам держави щодо їх запровадження.

Позиція вітчизняного органу конституційного контролю може бути визначальною для встановлення обсягу права на альтернативну службу, адже практика зарубіжних країн свідчить про суттєві відмінності у підходах. У Конституційному Суді України уже розпочато відповідне провадження за конституційною скаргою, і ухвалене рішення може суттєво вплинути на правозастосування та практику судів загальної юрисдикції.

Аналіз практики ЄСПЛ, резолюцій та рекомендацій інших органів Ради Європи (Венеційської комісії, Парламентської Асамблеї, Комітету Міністрів) дозволяє зробити наступні висновки: право на відмову від військової служби з міркувань совісті (зокрема з релігійних мотивів) гарантується та захищається ст. 9 ЄКПЛ; доступ до альтернативної служби повинен бути недискримінаційним та забезпечуватися через справедливі та прозорі механізми; держава має право встановлювати процедури, а її органи вимагати доведення серйозності переконань особи для протидії зловживан-

⁴⁹ Ihntaek Hwang. Fairness or Failure? The Punitive Nature of South Korea's Alternative Service. Blog of the International Center for Law and Religion Studies. 2024. URL: <https://talkabout.iclrs.org/2024/11/18/punitive-nature-of-south-koreas-alternative-service>

⁵⁰ Conscientious Objection to Military Service in Europe 2023/24. Annual Report. European Bureau for Conscientious Objection. URL: https://ebco-beoc.org/sites/ebco-beoc.org/files/2024-05-15-EBCO_Annual_Report_2023-24.pdf

ням; примус до військової служби всупереч щирим переконанням особи може розглядатися як нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження; держава наділена позитивним зобов'язанням щодо створення системи альтернативної служби, при цьому цивільного, а не військового характеру, оскільки суперечність із переконаннями особи може стосуватися не лише носіння чи застосування зброї; альтернативна служба повинна застосовуватися замість будь-яких форм військової служби, що суперечать релігійним переконанням; особа, яка виявила щире бажання проходити альтернативну службу, не може переслідуватися в кримінальному порядку через відсутність системи альтернативної служби в державі. Дотримання цих вимог, а також положень ч. 2 ст. 10 Хартії основних прав Європейського Союзу може мати євроінтеграційне значення для України.

Зарубіжний досвід свідчить про суттєві відмінності в організації системи та формах альтернативної служби. До останніх може належати робота у сферах охорони здоров'я, освіти, культури та навколишнього середовища, сільського господарства, цивільного захисту населення або потерпілих від збройного конфлікту тощо. Фактично держава має широкий розсуд щодо визначення тих сфер, які найбільше потребують працівників (зокрема з урахуванням викликів воєнного стану) та можуть виступати формою проходження альтернативної служби.

Зрештою, від ефективного регулювання альтернативної служби можуть виграти усі — як держава, так і громадяни. Адже створивши в Україні ефективну модель альтернативної служби, що враховуватиме переконання громадян та протидіятиме зловживанням, держава не допускати ухилення від виконання обов'язків, матиме додаткових працівників у найбільш затребуваних сферах (зокрема зумовлених вимогами воєнного стану), а також підтверджуватиме свої євроінтеграційні прагнення відповідно до практики ЄСПЛ та міжнародних стандартів у цій сфері.

Список використаних джерел

Бібліографія:

1. About EBCO. The European Bureau for Conscientious Objection (EBCO). URL: <https://www.ebco-beoc.org/aboutebco>
2. Bilash O., Karabin T. Military and Alternative (Non-military) Service of Religious Citizens in Ukraine. *Kośćciół I Prawo*. 11(24) 2022, Nr 1, S. 9–26. DOI: <https://doi.org/10.18290/kip22111-1>
3. Desmond Thomas Doss. Dictionary of Virginia Biography. 2015. URL: https://www.lva.virginia.gov/public/dvb/bio.asp?b=Doss_Desmond_Thomas
4. Grzegorz Maroń. The Right to Conscientious Objection as a Constitutional Category: Selected Issues. A Comparative Study of Fundamental Laws and Constitutional Courts' Jurisprudence. *Przegląd Prawa Konstytucyjnego*. 2024/2(78). P. 163-183. DOI: <https://doi.org/10.15804/ppk.2024.02.12> C. 177-178.
5. Hwang Ihntaek. Fairness or Failure? The Punitive Nature of South Korea's Alternative Service. Blog of the International Center for Law and Religion Studies. 2024. URL: <https://talkabout.iclrs.org/2024/11/18/punitive-nature-of-south-koreas-alternative-service>
6. Jeremy Kessler, The Invention of a Human Right: Conscientious Objection at the United Nations, 1947-2011, 44 *Colum. Hum. Rts. L. Rev.* 753 (2013). Available at: https://scholarship.law.columbia.edu/faculty_scholarship/2242
7. Kuryliak, Valentyna Dr (2024) «The Problem with the Performance of Alternative or Military Service of Ukrainian Adventists in War Conditions,» *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*: Vol. 44: Iss. 4, Article 5. DOI: <https://doi.org/10.55221/2693-2229.2508>
8. Michaela Moravčíková. Contemporary Challenges to the Right to Conscientious Objection. *Biuletyn Stowarzyszenia Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego* t. XIX, 21 (2) 2024, s. 143-163. DOI: <https://doi.org/10.32084/bsawp.9038>
9. Social Service for Peace: An overview of the new alternative to compulsory military service in Colombia. *War Resisters' International (WRI)*. 2024. URL: <https://wri-irg.org/en/story/2024/social-service-peace-overview-new-alternative-compulsory-military-service-colombia>
10. Голуб В. К. Міжнародні та конституційні засади права людини на альтернативну (невійськову) службу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. Том 1 № 85 (2024). С. 188–195. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.1.25>
11. КСУ розглядає конституційну скаргу чоловіка, який відмовився від мобілізації до ЗСУ через релігію, і отримав 3 роки в'язниці. *Судово-юридична газета*. 2024. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/313787-ksu>

rassmatrivaet-konstitutsionnuyu-zhalobu-muzhchiny-otkazavshegosya-ot-mobilizatsii-v-vsu-iz-za-religii-i-poluchivshego-3-goda-tyurmy

12. Колотило Я. Альтернативна (невійськова) служба в Республіці Корея: правове регулювання, виклики та перспективи. Наукові перспективи. № 3(57) (2025). С. 263–277. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-3\(57\)-263-277](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-3(57)-263-277)
13. Пирога І. С., Белова М. В., Фрідманська В. І. Альтернативна (невійськова) служба в умовах воєнного стану. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. Том 4 № 87 (2025). С. 347–352. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.4.54>
14. Релігійні переконання та військовий обов'язок: Суд розглядає справу за конституційною скаргою Зелінського Д.Б. Конституційний Суд України. 2024. URL: <https://ccu.gov.ua/novyna/religiyni-perekonannya-ta-viyskovyy-obov'yazok-sud-rozglyadaye-spravu-za-konstytuciynoyu>

Перелік юридичних документів:

15. AFFAIRE ENVER AYDEMİR c. TURQUIE. Requête no 26012/11. 7 juin 2016. La Cour européenne des droits de l'homme. URL <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-163456>
16. AFFAIRE KANATLI c. TÜRKİYE. Requête no 18382/15. 12 March 2024. La Cour européenne des droits de l'homme. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-231540>
17. AFFAIRE MUSHFIG MAMADOV ET AUTRES c. AZERBAÏDJAN. Requêtes nos 14604/08 et 3 autres – voir liste en annexe. 17 octobre 2019. La Cour européenne des droits de l'homme. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-197066>
18. Amicus curiae brief on alternative (non-military) service. European Commission for Democracy through Law. Strasbourg, 18 March 2025 CDL-AD(2025)006. URL: <https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD%282025%29006-e>
19. CASE OF ADYAN AND OTHERS v. ARMENIA. Application no. 75604/11. 12 October 2017. The European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-177429>
20. CASE OF BAYATYAN v. ARMENIA. Application no. 23459/03. 7 July 2011. The European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-105611>
21. CASE OF DYAGILEV v. RUSSIA. Application no. 49972/16. 10 March 2020. The European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-201649>
22. CASE OF STEFANOV v. BULGARIA. Application no. 32438/96. 3 May 2001. The European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59448>
23. CASE OF TELIATNIKOV v. LITHUANIA. Application no. 51914/19. 7 June 2022. The European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-217607>
24. CASE OF ÜLKE v. TURKEY. Application no. 39437/98. 24 January 2006. The European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-72146>
25. Charter of Fundamental Rights of the European Union (2000/C 364/01). Official Journal of the European Communities. URL: https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf
26. Ciucă A. The Right to Conscientious Objection. Logos Universality Mentality Education Novelty, Section: Law, V(1), 17-27. DOI: <http://dx.doi.org/10.18662/lumenlaw.2017.0501.02>
27. Conscientious Objection to Military Service in Europe 2023/24. Annual Report. European Bureau for Conscientious Objection. URL: https://ebco-beoc.org/sites/ebco-beoc.org/files/2024-05-15-EBCO_Annual_Report_2023-24.pdf
28. Der Bundesfreiwilligendienst. Bundesamt für Familie und zivilgesellschaftliche Aufgaben. URL: <https://www.bundesfreiwilligendienst.de/bundesfreiwilligendienst/ueber-den-bfd>
29. Recommendation 1518 (2001): Exercise of the right of conscientious objection to military service in Council of Europe member states. Council of Europe. URL: <https://www.refworld.org/legal/resolution/coepace/2001/en/90478>
30. Recommendation CM/Rec(2010)4 of the Committee of Ministers to member states on human rights of members of the armed forces. Council of Europe: Committee of Ministers. URL: <https://search.coe.int/cm?i=09000016805cf8ef>
31. Recommendation No. R (87) 8 of the Committee of Ministers to Member States Regarding Conscientious Objection to Compulsory Military Service. Council of Europe. URL: <https://www.refworld.org/legal/resolution/coeministers/1987/en/88968>
32. Right of conscientious objection to military service. Recommendation 816 (1977). Parliamentary Assembly. URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=14850=en>
33. Right of conscientious objection. Resolution 337 (1967). Parliamentary Assembly. URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=15752=en>
34. § 1656.5, 1656.9. PART 1656 - ALTERNATIVE SERVICE. Sec. 6(j) Military Selective Service Act; 50 U.S.C. App. 456(j). URL: <https://www.ecfr.gov/current/title-32/subtitle-B/chapter-XVI/part-1656>
35. Вирок Київського районного суду м. Харкова від 19.03.2025 (справа № 953/9807/24). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126018051>
36. Закон України «Про альтернативну (невійскову) службу» від 12.12.1991 № 1975-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1975-12>

37. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку» від 11.04.2024 № 3633-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3633-20>
38. Основний Закон Федеративної Республіки Німеччина від 23 травня 1949 р. 142 с. URL: https://www.bundes-tag.de/resource/blob/1033364/ea61281e39aaac743a3025aba57cbed2/grundgesetz_uk.pdf
39. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження нормативно-правових актів щодо застосування Закону України "Про альтернативну (невійськову) службу"» від 10.11.1999 № 2066. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2066-99-%D0%BF>
40. Постанова Касаційного кримінального суду від 02.05.2024 (справа № 344/12021/22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118893514>
41. Постанова Касаційного кримінального суду від 13.06.2024 (справа № 601/2491/22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120029741>
42. Постанова Харківського окружного адміністративного суду від 11.06.2015 (справа № 820/5487/15). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/45105474>
43. Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022>
44. Ухвала Колегія суддів судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 23.06.2025 (справа № 5-1583км15). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/45855629>
45. Щорічна доповідь про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2023 році. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. 2023. 340 с. URL: https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/Щорічна_доповідь_Уповноваженого_за_2023_рік.pdf

References

Bibliography:

1. About EBCO. The European Bureau for Conscientious Objection (EBCO). URL: <https://www.ebco-beoc.org/aboutebco>
2. Bilash O., Karabin T. Military and Alternative (Non-military) Service of Religious Citizens in Ukraine. *Kościół i Prawo*. 11(24) 2022, Nr 1, S. 9–26. DOI: <https://doi.org/10.18290/kip22111-1>
3. Desmond Thomas Doss. *Dictionary of Virginia Biography*. 2015. URL: https://www.lva.virginia.gov/public/dvb/bio.asp?b=Doss_Desmond_Thomas
4. Grzegorz Maroń. The Right to Conscientious Objection as a Constitutional Category: Selected Issues. *A Comparative Study of Fundamental Laws and Constitutional Courts Jurisprudence*. *Przegląd Prawa Konstytucyjnego*. 2024/2(78). P. 163-183. DOI: <https://doi.org/10.15804/ppk.2024.02.12> S. 177-178.
5. Holub V. K. Mizhnarodni ta konstytutsiini zasady prava liudyny na alternatyvnu (neviiskovu) sluzhbu. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. Seria: Pravo. Tom 1 № 85 (2024). S. 188–195. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.1.25>
6. Hwang Ihntaek. Fairness or Failure? The Punitive Nature of South Korea's Alternative Service. *Blog of the International Center for Law and Religion Studies*. 2024. URL: <https://talkabout.iclrs.org/2024/11/18/punitive-nature-of-south-koreas-alternative-service>
7. Jeremy Kessler, *The Invention of a Human Right: Conscientious Objection at the United Nations, 1947-2011*, 44 *Colum. Hum. Rts. L. Rev.* 753 (2013). Available at: https://scholarship.law.columbia.edu/faculty_scholarship/2242
8. KSU rozghliadaie konstytutsiinu skarhu cholovika, yakyi vidmovyvsia vid mobilizatsii do ZSU cherez relihiu, i otry-mav 3 roky viaznytsi. *Sudovo-yurydychna hazeta*. 2024. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/313787-ksu-rassmatryvaet-konstitutsionnuyu-zhalobu-muzhchyny-otkazavshegosya-ot-mobilizatsii-v-vsu-iz-za-religii-i-polu-chivshego-3-goda-tyurmy>
9. Kolotylo YA. Alternatyvna (neviiskova) sluzhba v Respublitsi Koreia: pravove rehuliuвання, vykyky ta perspek-tyvy. *Naukovi perspektyvy*. № 3(57) (2025). S. 263–277. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-3\(57\)-263-277](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-3(57)-263-277)
10. Kuryliak, Valentyna Dr (2024) «The Problem with the Performance of Alternative or Military Service of Ukrainian Adventists in War Conditions,» *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*: Vol. 44: Iss. 4, Article 5. DOI: <https://doi.org/10.55221/2693-2229.2508>
11. Michaela Moravčíková. Contemporary Challenges to the Right to Conscientious Objection. *Biuletyn Stowarzyszenia Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego* t. XIX, 21 (2) 2024, s. 143-163. DOI: <https://doi.org/10.32084/bsawp.9038>
12. Pyroha I. S., Bielova M. V., Fridmanska V. I. Alternatyvna (neviiskova) sluzhba v umovakh voiennoho stanu. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. Seria: Pravo. Tom 4 № 87 (2025). S. 347–352. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.4.54>

13. Relihiini perekonannia ta viiskovyi oboviazok: Sud rozghliadaie spravu za konstytutsiinoiu skarhoiu Zelinskoho D.B. Konstytutsiinyi Sud Ukrainy. 2024. URL: <https://ccu.gov.ua/novyna/religiyni-perekonannya-ta-viyskovyy-obyvazok-sud-rozglyadaye-spravu-za-konstytuciynoyu>
14. Social Service for Peace: An overview of the new alternative to compulsory military service in Colombia. War Resisters International (WRI). 2024. URL: <https://wri-irg.org/en/story/2024/social-service-peace-overview-new-alternative-compulsory-military-service-colombia>

List of legal documents:

15. AFFAIRE ENVER AYDEMİR c. TURQUIE. Requête no 26012/11. 7 juin 2016. La Cour européenne des droits de l'homme. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-163456>
16. AFFAIRE KANATLI c. TÜRKİYE. Requête no 18382/15. 12 March 2024. La Cour européenne des droits de l'homme. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-231540>
17. AFFAIRE MUSHFIG MAMADOV ET AUTRES c. AZERBAÏDJAN. Requêtes nos 14604/08 et 3 autres – voir liste en annexe. 17 octobre 2019. La Cour européenne des droits de l'homme. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-197066>
18. Amicus curiae brief on alternative (non-military) service. European Commission for Democracy through Law. Strasbourg, 18 March 2025 CDL-AD(2025)006. URL: <https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD%282025%29006-e>
19. CASE OF ADYAN AND OTHERS v. ARMENIA. Application no. 75604/11. 12 October 2017. The European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-177429>
20. CASE OF BAYATYAN v. ARMENIA. Application no. 23459/03. 7 July 2011. The European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-105611>
21. CASE OF DYAGILEV v. RUSSIA. Application no. 49972/16. 10 March 2020. The European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-201649>
22. CASE OF STEFANOV v. BULGARIA. Application no. 32438/96. 3 May 2001. The European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59448>
23. CASE OF TELIATNIKOV v. LITHUANIA. Application no. 51914/19. 7 June 2022. The European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-217607>
24. CASE OF ÜLKE v. TURKEY. Application no. 39437/98. 24 January 2006. The European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-72146>
25. Charter of Fundamental Rights of the European Union (2000/C 364/01). Official Journal of the European Communities. URL: https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf
26. Ciucă A. The Right to Conscientious Objection. Logos Universality Mentality Education Novelty, Section: Law, V(1), 17-27. DOI: <http://dx.doi.org/10.18662/lumenlaw.2017.0501.02>
27. Conscientious Objection to Military Service in Europe 2023/24. Annual Report. European Bureau for Conscientious Objection. URL: https://ebco-beoc.org/sites/ebco-beoc.org/files/2024-05-15-EBCO_Annual_Report_2023-24.pdf
28. Der Bundesfreiwilligendienst. Bundesamt für Familie und zivilgesellschaftliche Aufgaben. URL: <https://www.bundesfreiwilligendienst.de/bundesfreiwilligendienst/ueber-den-bfd>
29. Osnovnyi Zakon Federatyvnoi Respubliki Nimechchyna vid 23 travnia 1949 r. 142 s. URL: https://www.bundes-tag.de/resource/blob/1033364/ea61281e39aaac743a3025aba57cbcd2/grundgesetz_uk.pdf
30. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro zatverdzhennia normatyvno-pravovykh aktiv shchodo zastosuvannia Zakonu Ukrainy "Pro alternatyvnu (neviiskovu) sluzhbu"» vid 10.11.1999 № 2066. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2066-99-%D0%BF>
31. Postanova Kasatsiinoho kryminalnoho sudu vid 02.05.2024 (sprava № 344/12021/22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118893514>
32. Postanova Kasatsiinoho kryminalnoho sudu vid 13.06.2024 (sprava № 601/2491/22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120029741>
33. Postanova Kharkivskoho okruzhnoho administratyvnogo sudu vid 11.06.2015 (sprava № 820/5487/15). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/45105474>
34. Recommendation 1518 (2001): Exercise of the right of conscientious objection to military service in Council of Europe member states. Council of Europe. URL: <https://www.refworld.org/legal/resolution/coepace/2001/en/90478>
35. Recommendation CM/Rec(2010)4 of the Committee of Ministers to member states on human rights of members of the armed forces. Council of Europe: Committee of Ministers. URL: <https://search.coe.int/cm?i=09000016805cf8ef>
36. Recommendation No. R (87) 8 of the Committee of Ministers to Member States Regarding Conscientious Objection to Compulsory Military Service. Council of Europe. URL: <https://www.refworld.org/legal/resolution/coeministers/1987/en/88968>
37. Right of conscientious objection to military service. Recommendation 816 (1977). Parliamentary Assembly. URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=14850=en>
38. Right of conscientious objection. Resolution 337 (1967). Parliamentary Assembly. URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=15752=en>

39. Shchorichna dopovid pro stan doderzhannia ta zakhystu prav i svobod liudyny i hromadianyna v Ukraini u 2023 rotsi. Upovnovazhenyi Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny. 2023. 340 s. URL: https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/Shchorichna_dopovid_Upovnovazhenoho_za_2023_rik.pdf
40. Ukaz Prezidenta Ukrainy «Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini» vid 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022>
41. Ukhvala Kolehiia suddiv sudovoi palaty u kryminalnykh spravakh Vyshchoho spetsializovanoho sudu Ukrainy z rozghliadu tsyvilnykh i kryminalnykh sprav vid 23.06.2025 (sprava № 5-1583km15). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/45855629>
42. Vyroky Kyivskoho raionnoho sudu m. Kharkova vid 19.03.2025 (sprava № 953/9807/24). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126018051>
43. Zakon Ukrainy «Pro alternatyvnu (neviiskovu) sluzhbu» vid 12.12.1991 № 1975-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1975-12>
44. Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo okremykh pytan prokhozhenia viiskovoi sluzhby, mobilizatsii ta viiskovoho obliku» vid 11.04.2024 № 3633-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3633-20>
45. § 1656.5, 1656.9. PART 1656 - ALTERNATIVE SERVICE. Sec. 6(j) Military Selective Service Act; 50 U.S.C. App. 456(j). URL: <https://www.ecfr.gov/current/title-32/subtitle-B/chapter-XVI/part-1656>